Кришко А.Ю.
аспірант кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ НАУКОВЦЯМИ ПРОБЛЕМИ РІДНОГО СЛОВА ЯК ОСНОВИ ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ В АСПЕКТІ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГУМБОЛЬДТА

В умовах політики лінгвоциду, яка послідовно провадилась на українському геокультурному просторі протягом XVIII–XIX ст., ідеї В. Гумбольдта ставали неймовірно актуальними, адже вони з філософського й наукового погляду обґрунтовували необхідність і правомірність, як моральну й естетичну, так і природну, обстоювання права української мови не тільки на існування, а й на розвиток.

Проблемам становлення і розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст. української національної школи й національної освіти та пов’язаним з цими проблемами мовним питанням присвячені статті Т. Боєвої «Рух за українізацію школи в Донбасі в імперську добу» [2] та М. Ломацького «Українське вчительство на Гуцульщині» [5].

Перед нами стоїть завдання розглянути комплекс питань, пов'язаних з проблемою рідного слова як основи шкільного навчання й виховання, поставлених і розроблюваних українськими вченими в контексті значущих для вітчизняної мовної освіти ідей філософії мови Вільгельма фон Гумбольдта.

У мовознавстві, яке розвивалося на теренах Російської Імперії, в середині XIX ст. починає розроблятися поняття «рідна мова», причому не лише в лінгвістичному, а і в педагогічному аспектах. Ці розвідки з’являються в річищі напрямку, створеного І. Срезневським і Ф. Буслаєвим, що відзначений плідними зусиллями пов’язати вивчення мови з історією народу.

Так, 1844 року з'являється праця Ф. Буслаєва «Про викладання вітчизняної мови». Посилаючись на ідеї Я. Грімма й В. Гумбольдта, учений звертається до питань виховання засобами рідної мови. У методологічній системі Ф. Буслаєва рідна мова виступає головним навчальним предметом, оскільки вчений високо оцінює пізнавальну, соціальну, розвиваючу й виховну функції мови.

Педагогічні й методологічні погляди Буслаєва набувають поширення у 1860-ті роки зокрема серед учителів-методистів, до яких належав видатний український і російський педагог, основоположник наукової педагогіки й народної школи Костянтин Дмитрович Ушинський (1823–1870), який у статті «Рідна мова» 1861 року, спираючись на лінгвофілософію В. Гумбольдта, обстоює ідеї народності освіти й виховання та формулює філософсько-психологічний погляд на рідну мову.

1864 року виходить друком шкільний підручник «Рідне слово» для 1-го і 2-го року навчання з вказівками до викладання, а 1870-му – для 3-го року навчання з вказівками до викладання, який став унаочненням того, як на основі рідного слова має бути побудований увесь курс навчальної школи, орієнтованої на вивчення рідної мови як центральної дисципліни. Концепція цього підручника була побудована на гумбольдтівській ідеї мови як органу мислення, адже головне завдання школи, на думку його автора, полягає в тому, щоб допомогти учням оволодіти мовою як знаряддям думки.

У контексті проблем, пов'язаних з рідною мовою, її викладанням в школі К. Ушинський піднімає питання вивчення іноземних мов. Він вважає шкідливим вивчення іноземної мови у ранньому віці як процес, що гальмує природний розвиток дитини, органічне засвоєння нею світу посередництвом рідної мови.

Ушинський засуджує поширене в заможних верствах російського суспільства вивчення французької мови в ранньому віці як позбавлене здорового глузду. Виступаючи супроти моди на французьку мову, Ушинський по суті описує й викриває вельми небезпечне явище для

російської нації – лінгвосуїцид, добровільну відмову певних прошарків суспільства від своїх етнокультурних прав.

Наслідки раннього вивчення французької мови з позиції психолінгвістики розкриває і О. Потебня. Маємо зазначити, що погляди Потебні й Ушинського на роль рідної мови пізнавальну, розвиваючу, етичну й естетичну та проблему вивчення іноземних мов у ранньому віці багато в чому збігаються. Однак, якщо Ушинський розглядає проблеми пов'язані з поняттям рідної мови переважно в педагогічному аспекті, то Потебня зв'язує їх з проблемою денаціоналізації як лінгвоциду і розглядає насамперед в психолінгвістичному аспекті. Обґрунтовуючи поняття рідної мови з педагогічної й психолінгвістичної точки зору, Ушинський і Потебня закладають його методологічне й наукове підґрунтя.

Завзятим популяризатором необхідності викладання предметів у начальних закладах рідної мовою був Б. Грінченко. У вихідних положеннях він спирається на ідеї В. Гумбольдта про те, що мова зберігає думками й переживання усього народу, у ній закладено самобутнє світобачення нації, яке через мову передається від предків нащадкам. Проблеми рідної мови педагог розглядає звертаючись до мовознавчих і педагогічних ідей О. Потебні, К. Ушинського, П. Фортунатова. Наполягаючи на тому, що питання навчання в школі рідною мовою є питанням педагогічним, а не політичним, він обстоює право кожної дитини на знання і право кожної дитини на мову, адже в результаті навчання в русифікованій школі українську дитину позбавляють будь-якої мови.

Українські вчені та політики другої половини XIX – початку XX ст., зокрема І. Франко, С. Дністрянський, М. Грушевський, В. Старосольський, К. Левицький звертаються до проблеми рідної мови як оберегу спільноти, акумулятора колективної історичної пам'яті народу, символу етнічного самозбереження та самобутності, засобу самоідентифікації українців, генератора їх національної свідомості, наполягаючи на особливому значенні української мови в процесі об'єднання нації та державотворення.

Вочевидь, проблема «рідної мови» і національної школи стає актуальною не лише в середовищі науково-педагогічному, а охоплює всю українську спільноту.

Ідея Гумбольдта про мову як акумулятор народного духу була прищеплена і на ниві сільського шкільництва, про що свідчить книга «Українське вчительство на Гуцульщині» Михайла Ломацького (1886–1968) – українського педагога, етнографа, фольклориста, публіциста, культурно-громадський діяча. У ній йдеться про українських вчителів, які впроваджували рідну мову в шкільну освіту в найвіддаленіших селах Гуцульщини в середині XIX – на початку XX ст.

Як бачимо, до розробки проблеми рідної мови звертаються фахівці різних галузей, намагаючись опанувати її всебічно. Неважко помітити, що прямо чи опосередковано вихідним положенням при цьому виступає ідея Гумбольдта про зв’язок мови з національною культурою й народним духом. Показовою в цьому плані є дефініція, запропонована істориком і правознавцем С. Шелухиним: рідна мова – це «природний і культурно-історичний духовний актив» у житті народності, «надбаний віками і злитий з усім складом і станом народної душі» [7].

Отже, головна проблема мовної освіти в Україні означеного періоду пов’язана з питанням двомовності й навчанням у школі рідною мовою. Проблему рідного слова як основу шкільного навчання й виховання намагаються обґрунтувати з лінгвістичної, когнітивної, психологічної, педагогічної і навіть з економічної точки зору П. Білецький-Носенко, К. Ушинський, М. Костомаров, О. Потебня, Б. Грінченко, С. Шелухин, Є. Чикаленко, згодом І. Огієнко та ін. Питання рідної мови в їх працях постає в контексті різнопланових проблем, найбільш актуальними з яких є: 1) денаціоналізація як моральне й розумове виродження нації; 2) двомовність як проблема розвитку дитини; 3) доцільність і мотивація у вивченні іноземних мов дитиною.

Питання мовної освіти в Україні – це питання існування нації. Українські науковці XIX – початку XX ст., плідно засвоївши лінгвофілософські ідеї Гумбольдта, довели, що рідна мова як інструмент світогляду має стати аксіальною в системі освіти, адже саме від стану мовної освіти залежить не тільки інтелектуально-духовний стан і культурний розвиток нації, а й економічний рівень життя в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід В. Д. Історіографія української етноментальності В. Б. Антоновим : Історіософські нариси / Володимир Дмитрович Білодід / За ред. Н. П. Поліщук. – К. : Вища школа, 2011. – 335 с.

2. Боєва Т. І. Рух за українізацію школи в Донбасі в імперську добу / Тетяна Іванівна Боєва // Наукові праці. Т. 83. Вип. 70. – С. 19–21.

3. Буслаев Ф. И. Преподавание отечественного языка : Учебное пособие для студентов пединститутов по специальности «Русский язык и литература» / Федор Иванович Буслаев. – М. : Просвещение, 1992. – 512 с.

4. Гринченко Б. На беспросветном пути. Об украинской школе / Борис Гринченко. – 2-е вид. випр. – К. : Друкарня Т-ва «Просвещение», 1907. – 101 с.

5. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині / Михайло Ломацький. – Торонто : Об’єднання Українських Педагогів у Канаді, 1958. – 72 с.

6. Ушинский К. Д. Родное слово / Константин Дмитриевич Ушинский // Ушинский К. Д. Собрание сочинений : В 10 т. – Т. 2 : Педагогические статьи 1857–1861 г. г. – М. : Из-во Академии педагогических наук РСФСР, 1948. – С. 554–574.

7. Шелухин С. Значіння рідної мови для народности й творчости / Сергій Шелухин. – К. : Український учитель, 1911. – 34 с.